

Remigiusz Sobański

Kanonistyka wśród nauk prawnych : (uwagi o nowej wydawniczej serii kanonistycznej)

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 37/1-2, 249-258

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. REMIGIUSZ SOBAŃSKI

KANONISTYKA WŚRÓD NAUK PRAWNYCH
(Uwagi o nowej wydawniczej serii kanonistycznej)

Rinaldo Bertolino, profesor prawa kanonicznego i wyznaniowego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Turyńskiego, wszczął w r. 1989 wydawanie serii studiów z zakresu prawa kanonicznego i wyznaniowego (*Collana di studi di diritto canonico ed ecclesiastico*). Seria ta ukazuje się w wydawnictwie G. Giappichelli w Turynie, znanej oficynie naukowej ze zdecydowaną przewagą prac prawniczych w dorobku¹. W niemałej części ukazują się one w ramach serii, spośród których najdłuższa (*Memorie dell'Istituto Giuridico*) doszła do pozycji numer 153. Wśród dwudziestu serii prawniczych znajdujemy poświęcone historii prawa, filozofii prawa (zapoczątkowane w r. 1989, z 19 pozycjami i czterema w druku), teorii prawa (od r. 1990 dwanaście pozycji) oraz prawo kanonicznemu i wyznaniowemu. Ta ostatnia dzieli się na sekcję kanonistyczną (13 pozycji) oraz prawa wyznaniowego (7 pozycji). Właśnie kanonistycznej pragnę poświęcić trochę uwagi, na którą – jak sądzę – zasługuje.

Wypada najpierw podkreślić troskę wydawców o wysoki poziom edytorski publikacji. Okładki są identycznego koloru o jednolitym układzie graficznym. Na każdej widnieje reprodukcja o treści historycznej związanej czy to ze źródłami prawa czy to z miejscem zamieszkania autorów. Kierującemu serią zależy, by wszystkie tomy miały zbliżoną objętość, 200-240 stron. Układ graficzny, dobór czcionki, zadbany język ułatwiają czytanie. Sam doświadczyłem troski redaktora o precyzję terminologiczną i dokładność aparatu naukowego.

Zamysł przyświecający serii to przedstawienie w sposób ciągły i organiczny owoców badań kanonistów, co ma obrazować ich wkład w rozwój nauk prawnych. Pierwotnie myślano o kanonistach włoskich, ale już w drugim tomie opuszczono przymiotnik „włoskich”, i rzeczywiście wśród trzynastu tomów sekcji kanonistycznej trzy są autorstwa kanonistów spoza Italii (w sekcji prawa wyznaniowego występują dotychczas jedynie Włosi). Od początku ambicją wydawcy jest dobór tematów aktualnych, wymagających dziś szczególnego studium i naukowego opracowania. O aktualności mają decydować wymogi zarówno profesjonalnego przygotowania prawników, jak też w szczególności ich formacji kulturowej. Redaktorowi leży na sercu uwrażliwianie

¹ *Catalogo generale maggio 1993* wykazuje prace prawnicze na stronach 3-95, publikacje z zakresu nauk politycznych, historycznych i społecznych na stronach 99-105, matematycznych i ekonomicznych na str. 109-164, humanistycznych i filozoficznych 167-172.

prawników na wielkie problemy dotyczące człowieka i jego sumienia we współczesnym społeczeństwie ludzi wierzących i niewierzących.

Większość tomów to wybór artykułów odnośnego autora dobranych według jakiegoś przewodniego, kluczowego tematu (t. 1, 9-11, 13), w niektórych przypadkach napisanych na nowo i dostosowanych do tytułu książki czy też będących streszczeniem większej monografii (1, 2, 3). Podobne w założeniu są tomy zawierające materiały z seminariów czy sympozjów, z tym że te pokazują nie tyle dorobek jednego autora, lecz stan wiedzy na dany temat (t. 5, 7, 12). Trzy tomy to sumaryczne, wprowadzające prezentacje prawa kościelnego (4), jego historii (8), konstytucji prawnej Kościoła (6).

1. Serię otwiera zestaw czterech artykułów redaktora serii. *Nowe prawo kościelne między sumieniem a instytucją* to nie tylko rynkowo atrakcyjny tytuł, lecz przede wszystkim zagadnienia nader aktualne i ważne. Autor traktuje je w optyce kościelnego prawa konstytucyjnego. W zebranych artykułach², podejmuje problemy sprowokowane względnie spotęgowane ogłoszeniem nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Pierwszy z nich to status epistemologiczny prawa kościelnego. Pytanie wyjściowe brzmi: prawo czy dyscyplina kościelna. Do odpowiedzi autor dochodzi szerokim zakosem: ustawa kościelna – czyli reguła wiary i obyczaju – wyrazem consensus Ecclesiae jako wspólne posłuszeństwo Chrystusowi, porządek prawny Kościoła jako prawny wyraz porządku zbawienia; ekumeniczny i pastoralny charakter prawa kościelnego; teologiczny walor historii prawa kościelnego; prawo i liturgia; podstawowe elementy konstytucji Kościoła-sacramentu, wspólnoty ludu Bożego; charakter prawny własny prawa kościelnego, prawo kościelne jako prawo miłości. Konkluzja brzmi: Cechy własne dyscypliny kościelnej nie tylko nie przeszkadzają uznaniu jej ze strony nauk prawnych za prawdziwe prawo, lecz przeciwnie: tylko dzięki nim jest ono autentycznym, oryginalnym prawem – prawem porządku miłości.

W drugim artykule autor zajmuje się metodologicznymi zagadnieniami kościelnego prawa zwyczajowego: charakter i znaczenie zwyczaju w porządku kanonicznym, zwyczaj jako forma uczestnictwa wiernych w budowaniu Kościoła, teologiczno-eklezyjalne znaczenie zwyczaju w prawie kościelnym i jego zakorzenienie w *sensus fidei*, norma zwyczajowa jako praktyczna *ordinatio* reguły wiary oraz jako wyraz wiążącego charakteru *communio*nis – to istotne punkty wywodów, zakończonych krytycznymi uwagami o dyspozycji k. 23 dotyczącej aprobaty ustawodawcy. Zwyczaj to – pisze autor – charyzmat wspólnotowy manifestujący żywotność wspólnoty pod działaniem Ducha Świętego.

Trzecim artykułem autor wkracza w temat, dla którego zgłębienia szczególnie się przysłużył, zwłaszcza w monografii opublikowanej w r. 1967. Chodzi o „sprzeciw sumienia”: czy jest on dopuszczalny na forum zewnętrznym? Odpowiedziom przeczącym (np. Bertrams) zarzuca niedocenianie zarówno faktu, że sprzeciw taki ma swoją genezę właśnie w czynnikach warunkujących posłuszeństwo chrześcijańskie, jak

² R. Bertolino: *Il nuovo diritto ecclesiale tra coscienza del uomo e istituzione. Saggi di diritto costituzionale canonico*, 1989. We wszystkich pracach konsekwentnie przestrzega się terminologii: *diritto ecclesiale* (= prawo kościelne) oraz *diritto ecclesiastico* (= prawo wyznaniowe).

również prawnego waloru samej „instytucji” sprzeciwu sumienia. Zdaniem autora uznanie sprzeciwu sumienia – jako aktualizacji wolności sumienia – sprzyja pełnej realizacji porządku kanonicznego. Homogeniczny, doskonale spójny porządek prawny istnieje bowiem tylko w sferze abstrakcji prawniczej, natomiast w realnym świecie praktyki prawnej nie brak „mikroporządków”, uzasadniających i pozwalających zrozumieć zarówno reguły, jak i wyjątki od nich. Szczególnie – zdaniem autora – dotyczy to prawa kanonicznego, elastycznego *par excellence*. Kościelny system prawny to miejsce pierwszorzędne uznania wolności wiernego. Autor odwołuje się do kard. J. Ratzingera, przypominającego, że prawo to nie synteza wolności, lecz jej założenie i treść. Już w porządku państwowym ważniejsze i bardziej zasadnicze jest „zobowiązanie polityczne” niż prawne. Tym mniej można w Kościele poprzestać na niepełnym, nie w pełni autentycznym udziale wiernych, nie uwzględniającym racji sumienia.

Logiczną całość książki zamykają uwagi o wolności, wspólnocie i odpowiedzialności w Kościele.

Z perspektywy późniejszych, dotychczasowych tomów można tę pierwszą pozycję uznać za programową. Seria ta, także – sygnalizowana tutaj – jej sekcja kanonistyczna, jest pomyślana jako prawnicza. W odróżnieniu od wielu prac prawników świeckich (ale nie tylko), zwłaszcza tzw. świeckiej kanonistyki włoskiej (ale nie tylko), wspomniane cztery artykuły, tworzące rozdziały logicznej całości, dowodzą, że poprawne, wręcz skrupulatne stosowanie metodologii prawnej nie musi zatrzeć własnego profilu prawa kanonicznego. To, co decyduje o jego specyfice, to nie jakiś dodatek do prawa, którym należy się zająć i wyeksplikować go prawnie: prawo kościelne jest prawem właśnie w swojej specyfice, nie istnieje inaczej niż jako kościelne. Akurat to wyznacza metodologię kanonistyczną. Nie może ona nie być metodologią prawniczą, co jednak nie znaczy, że wystarczy przesiąść się na teren kanonistyki, przenieść tam swoje narzędzia, by zająć się prawem kościelnym jak każdym innym, zaś to, co dlań specyficzne, traktować jako przypadłości, nadbudowę czy zgoła ornament ideologiczny. „Kościelność” to istotny wyznacznik metody kanonistycznej, która jest zarazem prawniczą i teologiczną. To „zarazem” wymaga podkreślenia, gdyż nie chodzi o równoległe czy zgoła sukcesywne stosowanie dwu metod, lecz jednej, właśnie kanonistycznej, władnej uchwycić prawo kościelne jako prawo wspólnoty wedle jej własnego *credo Ecclesiam*.

Przykład takiego podejścia metodologicznego znajdujemy w omawianej książce R. Bertoliniego. Dane eklezjologiczne, teksty Magisterium Kościoła, szczególnie z dokumentów ostatniego soboru, nie mają u niego charakteru ozdoby czy werbalnego potwierdzenia wywodów, lecz stanowią tworzywo myśli i przesłanki argumentacji. W temacie, jakim zajął się w książce, a wchodzącym w zakres prawa konstytucyjnego, o węzłowym znaczeniu są takie pojęcia jak *Kościół-communio*, *christifidelis*, *sensus fidei*, *consensus Ecclesiae*, *potestas sacra*. Stanowią one punkt wyjściowy wywodów, które – prowadzone w ciągłym odniesieniu do „świeckiej” kultury prawnej – nie schodzą z gruntu eklezjologicznego. Dzięki temu autor dochodzi do nowych twórczych ustaleń, wzbogaca naszą – tzn. zarówno eklezjologiczną jak i prawniczą

– wiedzę, zaś w zakresie omawianego tematu stanowi pozycję, której nie można pominąć.

2. Autorem drugiego tomu jest Libero G e r o s a, zaś temat to prawo kanoniczne i duszpasterstwo³. Tom składa się ze wstępu i siedmiu rozdziałów. Nie jest to zbiór artykułów, aczkolwiek w każdym z rozdziałów autor wykorzystuje dotychczasowe swoje prace (łącznie z doktorską i habilitacyjną), czy to je streszczając, czy to rekapitułując zasadnicze ustalenia. We wstępie wyjaśnia – głównie w nawiązaniu do nauczania Pawła VI – „teologiczno-pastoralny” charakter prawa kościelnego, przez co rozumie jego teleologię ukierunkowaną na budowanie *communio* czyli „społecznego ciała” Chrystusa. Ta teleologia znajduje wyraz zarówno w teologicznych źródłach i wyznacznikach prawa kościelnego, jak też w podstawowych instytucjach kanonicznych. Stąd kolejność rozdziałów książki: 1. Słowo, sakrament i charyzmat jako źródła struktury prawnej Kościoła; 2. Posługa słowa i sakramentu a funkcja pastoralna prawa kościelnego; 3. Biskup jako punkt konwergencji uniwersalnego i partykularnego wymiaru Kościoła; 4. Struktury synodalne i współodpowiedzialność w postudze duszpasterskiej; 5. Parafia jako dynamiczne epicentrum posługi duszpasterskiej; 6. Charyzmaty, ruchy kościelne, stowarzyszenia świeckich w kościelnym „programie duszpasterskim”; 7. Sakrament pokuty i duszpasterska skuteczność kar kościelnych. Można dyskutować, czy w świetle tematu zestaw jest kompletny, na pewno jednak obejmuje instytucje istotne. Autor ich nie opisuje, lecz analizuje z punktu widzenia budowania wspólnoty kościelnej. Nie tylko przypisy, ale zasadniczy *ductus* pracy świadczą, że autor to wierny uczeń prof. E. Corecco, mistrza analizy strukturalnej. Aczkolwiek nigdzie tego nie powiedziano *expressis verbis*, jasne jest, że pojmuje prawo przede wszystkim jako strukturę. Już to czyni jego teologiczno-prawne wywody komunikatywnymi dla prawników, zwłaszcza wywodzących się ze szkoły R. Santi.

3. Trzeci tom, autorstwa Salvatore B e r l i n g o⁴, to również zestaw przerobionych artykułów, w tym także haseł encyklopedycznych. Tytuł główny zapowiada dużo: sprawiedliwość i miłość a ekonomia Kościoła. Podtytuł konkretyzuje, że chodzi o przyczynki do „ogólnej” teorii prawa kościelnego. U podstaw prac autora spoczywa przekonanie, iż nie należy akcentować przeciwieństwa stanowisk, jakie po soborze ujawniły się w poszczególnych szkołach kanonistycznych, w szczególności między dogmatyczno-pozytywnym i teologicznym sposobem studium prawa kościelnego. Promulgacja kodeksów – łacińskiego i wschodniego – prawa kościelnego potwierdza, zdaniem autora, jurydyczny charakter porządku kościelnego, z drugiej zaś strony tenże sam ustawodawca kościelny, odwołuje się do oblicza Kościoła rysowanego w dokumentach Soboru Watykańskiego II, a te wyraźnie wskazały na konieczność umieszczenia praktyki prawnej Kościoła w kontekście hermeneutycznym właściwym dla tajemnicy i życia Kościoła (To właśnie, tj. tajemnicę i życie Kościoła, Berlingo nazywa ekonomią Kościoła). Autor zamierza przedsięwziąć ewolucję, jaka we współczes-

³ L. G e r o s a, *Diritto ecclesiale e pastorale*, 1991.

⁴ *Giustizia e carità nell'economia della Chiesa. Contributi per una teoria generale del diritto canonico*, 1991.

nej nauce prawa i kanonistyce zaszła w przestrzeganiu relacji między sprawiedliwością, miłością i prawem. Pracę podzielił na dwie części. Pierwsza to *Teoria prawa i tajemnica zbawienia*. Pierwszy rozdział nosi wymowny tytuł: *Od sprawiedliwości miłości do miłości sprawiedliwości*. Jest to według niego temat klasyczny, przewijający się także współcześnie zarówno w kanonistyce, jak i w naukach prawnych. Nie brak – pisze autor – stanowisk skrajnych, zaś sama droga wciąż pozostaje dość niepewna. Artykuł sprowadza się praktycznie do przeglądu różnych stanowisk, a konkluzja – tymczasowa, jak podaje – to stwierdzenie, iż należy na nowo zwrócić uwagę na podstawowe przykazanie Objawienia Bożego. Temu postulatowi zamierza autor uczynić zadość w drugim rozdziale, którego osnową jest prawo Boże w prawie kościelnym. Autor prezentuje różne stanowiska, podnosi problemy, nie podejmuje się syntezy.

W drugiej części autor naświetla szereg instytucji kanonicznych, oczywiście w optyce tytułu książki. W pierwszym rozdziale wylicza cechy charakterystyczne porządku kanonicznego, a następnie w krótkich rozdziałach uczestnictwo i dyspensę, ekspertyzę biegłego i funkcję doradcą, sprawę osądzoną i *ratio sacramenti*. Teksty mają charakter encyklopedyczny, w odróżnieniu od poprzednich tomów w tym znajdujemy raczej zestaw problemów i stanowisk niż próby analizy kanonistycznej.

4. Tom czwarty⁵ to przekład małej objętościowo, lecz jakże treściwej książki J. Gaudemet *Le droit canonique*. Jej lektura nie pozostawia wątpliwości, że za tym zwięzłym, przystępnym wykładem stoi duża wiedza – teologiczna, prawnicza i historyczna. Tam, gdzie to potrzebne dla zrozumienia instytucji, autor sięga do historii zgodnie z *modus gallicus* badania i przedstawiania prawa. Autor dokonał selekcji instytucji (nie mówi o zakonach, urzędzie nauczycielskim, majątku kościelnym, karach, procedurach), a jednak dał obraz prawa kościelnego, pozwalający zrozumieć jego podstawy i sens. To naprawdę dobry wstęp do prawa kanonicznego, napisany przez uczonego kochającego je. Wydanie włoskie uzupełniono o wybór bibliografii.

5. Nader treściwy jest tom piąty⁶. Wyrósł z międzynarodowego seminarium prowadzonego przez R. Bertolino w roku akademickim 1980/90 na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Turynie. Zamieszczono w nim referaty wprowadzające w poszczególne zebrania seminaryjne.

Zakres tematyczny wygląda następująco: prawo kościelne w historii europejskiej kultury prawnej (J. Gaudemet – przy czym autor naświetla wkład prawa kościelnego mając na uwadze współczesne dążenia do unifikacji prawa europejskiego); wkład teologii w opracowanie ogólnej teorii prawa (E. Corecco); prawo kościelne a kultura prawna (R. Sobański); metody kanonistyczne (W. Aymans); nauki prawne a prawo kanoniczne (G. Lo Castro); konstytucja prawna Kościoła-wspólnoty (G. Saraceni); ogólna teoria prawa kościelnego (S. Berlingo); kanonistyka włoska (G.

⁵ J. Gaudemet, *Il diritto canonico*, 1991.

⁶ *Scienza giuridica e diritto canonico*, 1991.

Feliciani); hiszpańska (R. Navarro Valls). Wydawca jest zdania, że już te referaty zadają kłam twierdzeniu o stagnacji prawa kościelnego⁷.

6. Tom szósty to rekapitulacja wykładów kościelnego prawa konstytucyjnego wygłaszanych na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Padwie przez prof. Sandro G h e r r o⁸. Autor zakłada, że posługiwanie się w studium Kościoła wiedzą prawniczą jest nie tylko pożyteczne, ale wręcz konieczne. Zarazem jednak za równie konieczne uznaje dostosowanie tej wiedzy do szczególnej rzeczywistości, jaką tworzy *societas Christi*. Nie wiążąc się aksjomatami dogmatyzmu prawniczego stara się koncepcje wypracowane w naukach prawnych wykorzystać dla wyłożenia i pogłębienia problematyki konstytucyjnej Kościoła: bez narzędzi prawnych nie można wyjaśnić prawa kościelnego ani retrospektywnie ani w jego perspektywie eschatologicznej. Wedle autora studium prawa kościelnego sprzyja formacji prawniczej i pogłębia ją, w szczególności w aspekcie powiązania prawa z protegowanymi wartościami. Poszczególne wydziały to: Konstytucja materialna Kościoła, kanoniczny system normatywny, pełnia władzy papieskiej i kolegium biskupów, Kościół i lud Boży. Wykład jasny. Książka jest po prostu dobrym podręcznikiem.

7. Najobszerniejszy – jak dotychczas – jest tom siódmy. *Prawo kanoniczne i porównanie*⁹. Zawiera on materiały kanonistycznych dni studyjnych, jakie odbyły się w Wenecji 22-23 maja 1991. Zorganizowano je dla młodych badaczy spośród świeckiej kanonistyki włoskiej. Pryświecający cel to uwrażliwienie ich na centralne problemy kanonistyczne i sprawdzenie przydatności w kanonistyce reguł hermeneutycznych współczesnych nauk prawnych. Specjalny akcent położono na metody porównawcze, pojmując porównanie jako kryterium badawcze oraz organizacyjno-systematyczne. Wyrażono nadzieję, że świecka kanonistyka włoska zachowa swój profil.

Wśród szesnastu referatów wymienimy kilka tematów: wkład prawa kanonicznego do europejskiego prawa prywatnego (K. W. Nörr), wpływ prawa kanonicznego na prawo publiczne w Europie (P. Bellini), wola wprowadzenia prawa zwyczajowego w prawie kanonicznym i w teorii prawa (G. Comotti), funkcje publiczne w kościele i w państwie (J. Zuanazzi), ochrona interesów w prawie administracyjnym i kanonicznym (C. Ventrella), prawo kanoniczne a common law (J. Martinez-Torron), wpływ źródeł chrześcijańskich na pozycję prawną nasciturusa (A. Ingoglia), prawo a moralność w wykonaniu normy kanonicznej i państwowej (E. Paolucci). Wyliczenie to wskazuje, że przedmiotowo tom jest mało homogeniczny, spinająca go kłamra to *comparatio iuris*.

⁷ Oprócz wymienionych odbyły się jeszcze seminaria poświęcone problemom aplikacji prawa kanonicznego na przykładzie Ameryki Południowej (A. de la Hera) oraz modelowi małżeństwa kanonicznego w systemie prawnym Europy (P. J. Viladrich). Referaty wprowadzające nie znalazły się jednak w omawianym tomie.

⁸ S. G h e r r o, *Principi di diritto costituzionale canonico*, 1992.

⁹ *Diritto canonico e compazione*. A cura di R. Bertolino, S. Gherro, L. Muselli, 1992.

8. Ósmy tom – jego autorem Luciano M u s s e l i¹⁰, to zwięzły, klarownie napisany podręcznik historii prawa kościelnego powszechnego, dający ponadto podstawową orientację odnośnie do rozwoju kanonistyki, od początków do czasów współczesnych¹¹. Na szczególne podkreślenie zasługuje to, iż autor kreśląc dzieje prawa kościelnego i rozwój jego nauki uwzględniła tło polityczne i kulturowe. Cenne są zresztą jego wstępne uwagi metodologiczne dotyczące zarówno odniesień historii prawa kościelnego do historii Kościoła i w ogóle religii, czy też do historii prawa rzymskiego i praw narodowych, jak też problemu historii źródeł czy instytucji. Przegląd różnych stanowisk autor prowadzi krytycznie i precyzyjnie z punktu widzenia rygorystycznie naukowego charakteru swojej dyscypliny.

Historia prawa kościelnego L. Musselliego zasługuje na przetłumaczenie na język polski i na udostępnienie jej zarówno studentom teologii jak i prawa. Nie zameczając czytelnika wiadomościami encyklopedycznymi i prowadząc wywody zawsze w bezpośrednim historycznym kontekście daje jasny i przejrzysty obraz zjawiska prawa kościelnego w jego wymiarze historycznym. Tworzy to pewny punkt wyjściowy dla studiów specjalistycznych.

9. Nader ciekawy jest zawarty w dziewiątym tomie zestaw studiów Francesco Zanchini di Castiglionchio o władzy w Kościele¹². Według tego, co autor wyznaje we wstępie, książka ta to rezultat próby spojrzenia oczyma prawnika na Kościół w czasie kryzysu odnowy i wzrostu. Pierwotnie zamierzał napisać podręcznik „uwzględniający problemy transformacji”, na razie musi poprzestać na prezentacji i uporządkowaniu – chronologicznym i systematycznym – materiału.

Tom dzieli się na trzy części, których tytuły potwierdzają, że autor należy do bardziej oryginalnych we współczesnej kanonistyce: *Communio – Non veni pacem vittere – Non quomodo mundus dat*. Pierwsza część nosi podtytuł *Badania nad zasadą kolegialną w źródłach*. Zakładając, że „dialektyka i przemiany” są współistotne ziemskiej kondycji Kościoła pielgrzymującego, autor usiłuje wyrównać – jak pisze – nie tylko ekscesywną statyczność tradycyjnej manualistyki, lecz także jej absolutne milczenie nad konstytucyjnym znaczeniem podstawowej zasady porządku kanonicznego *quod omnes tangit, debet ad omnibus probari* (Reg 29 in VI). Tradycja Kościoła niepodzielonego, prawo kanoniczne zachodnie, prawo kanoniczne ery nowożytnej, kodyfikacja absolutyzmu papieskiego, Sobór Watykański II, Kodeks lub sobór? – to tytuły kolejnych rozdziałów, pokazujących bardzo syntentycznie ciągłość i rozwój prawa kościelnego jako wypadkowej napięć wspólnoty kierowanej dynamiką Ducha.

Druga część otrzymała podtytuł *Badania nad konfliktem*. Prawo kanoniczne i reforma kościelna to pierwszy rozdział, w którym autor opisuje zbieżność czynników

¹⁰ L. Musselli, *Storia del diritto canonico, Introduzione alla storia del diritto e delle istituzioni ecclesiali*, 1992.

¹¹ Autor wyraża nadzieję, że w zmienionej sytuacji politycznej zwiększy się w zasięgu prawa kanonicznego łacińskiego rezonans kanonistyki polskiej dotychczas znanej tylko dzięki niektórym – jak pisze – „mocnym osobowościom”, s. 93.

¹² F. Zanchini di Castiglionchio, *Chiesa e potere, Studi sul potere costituente nella Chiesa*, 1992.

rozwojowych prawa kościelnego z ideowymi założeniami bodźców odnowy. Pokazuje to szczególnie – poprzedzając wywody uwagami o roli prawa w Kościele, zaś szczególnie o wzajemnym stosunku prawa i charyzmatów – na przykładzie reformy gregoriańskiej i trydenckiej, a także zestawiając Sobór Watykański II i CIC/83. To ostatnie zagadnienie, ujęte w aspekcie konstytucyjnym, stanowi przedmiot drugiego rozdziału, przy czym autor widzi je *między regresem a rozwojem*. Od innej strony, mianowicie od hermeneutyki kanonistycznej, podchodzi do zagadnienia w trzecim rozdziale *Między wiarą a historią*. Rozważania o prawie Bożym jako normie bazowej i absolutnie centralnej prawa kościelnego prowadzą go do pytania, czy prawodawcy kościelnemu pozostaje przestrzeń nie tylko dla ustalania norm negatywnych zabezpieczających prawo Boże (przez uznanie za nierozumne tego, co by mu się sprzeciwiało) oraz pozytywnych konkretyzujących prawo Boże, lecz także innych, podyktowanych względem na pożytek Kościoła. Autor – oczywiście – nie ma co do tego wątpliwości, natomiast właśnie tu osiedla rozdroża współczesnej kanonistyki, a także trudności w prawno-konstytucyjnym przekładzie Soboru Watykańskiego II. Autor mocno ob staje przy autonomii kanonistyki: prawo ma służyć koordynacji wielorakiej aktywności rozwijanej w Kościele i zachowaniu jego jedności przy pluralistycznym bagactwie inicjatyw. Zrozumiałe przeto, że autor dystansuje się od „teologii prawa”. Zarzut, że pójście w kierunku wyznaczonym przez propagatorów tej dyscypliny czyni kanonistykę niekomunikatywną dla prawników, trzeba w świetle doświadczenia uznać za błędny. Kontakt nawiązuje i utrzymuje się nie przez dostrojenie się, lecz przez dialog i interferencję. Stanowisko autora jest dokładnie przeciwstawne temu, jakie zajmuje R. Bertolino w pierwszym tomie serii.

Trzecia część to szereg artykułów zebranych pod podtytułem *Badania nad normą*. Właśnie tu widać reperkusje odcięcia się od „teologii prawa”. Autor dostrzega trudności w eksplikacji władzy kościelnej, jeśli pojmuje się ją jako mechanizmy prewencji i zapobiegania konfliktom, widzi konieczność odpowiedniego pogłębienia traktatu, ale nie zdołał uwolnić się od antagonistycznego w gruncie rzeczy pojmowania zasady władzy i zasady równości podstawowej. Wyraża się to też w tytule drugiego rozdziału: zasada hierarchiczna i zasada ludowa („popolare”) w porządku prawnym Kościoła. Odnosi się wrażenie, że postrzega prawo kościelne na tle sprzeczności interesów. Niewątpliwie wiąże się to z ideą przewodnią książki, nie ulega też wątpliwości, iż spojrzenie – diachroniczne i synchroniczne – z tego punktu widzenia może okazać się przydatne, ale wyłącznie z tej perspektywy nie da rady wyjaśnić sensu władzy kościelnej ani samego prawa kościelnego. Dla rozładowania (nie: zlikwidowania) immanentnych Kościołowi napięć trzeba sięgnąć do samej tajemnicy Kościoła. Tu tkwi też różnica między prawnikiem i kanonistą, autor – jak zapowiada – we wstępie – patrzy oczyma prawnika.

10. Tom dziesiąty to wybór ośmiu, przetłumaczonych z niemieckiego na włoski, artykułów Winfrida A y m a n s a, ucznia i następcy Klausu Mörsdorfa w Instytucie Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Monachijskiego¹³. Są to prace z dziedziny

¹³ W. A y m a n s, *Diritto canonico e comunione ecclesiale. Saggi di diritto canonico in prospettiva teologica*, 1993.

kościelnego prawa konstytucyjnego (*communio* jako zasada konstytucyjna Kościoła, synodalność, władza apostołska, współodpowiedzialność świeckich), rozważania o definicji ustawy kościelnej, o ekumenizmie w K.Pr.K. i o małżeństwie jako formie aktualizacji Kościoła. Orientacja metodologiczna tych prac jest oczywiście odmienna niż np. dwóch poprzednich tomów serii.

11. Wokół jednego tematu zebrano sześć artykułów w tomie jedenstem, jego autor to Piero Antonio Bonnet¹⁴. Tematem tym są zagadnienia władzy we wspólnocie Kościoła. *Wspólnota kościelna i prawo* to tytuł pierwszego artykułu, w którym w szczególności zajmuje się dialektyką komponenty boskiej i ludzkiej w prawie kościelnym oraz specyfiką tej drugiej. Tematy kolejnych artykułów to chrześcijanin jako protegonista prawa kościelnego, wielość posług a jedność misji Kościoła, dialektyka między „prywatnym” a „publicznym” w prawie kościelnym, początki władzy hierarchicznej w Kościele oraz wspólnota kościelna a synodalność. Początki władzy to – stwierdza autor – kwestia wciąż otwarta, a rozprawia o nich w nawiązaniu do znanej rozprawy G. Ghirlandy *Hierarchica communio*¹⁵. Problem szczególny, na którym koncentruje się autor, to dialektyka sakramentalnych i eklezjalnych podstaw władzy kościelnej. Teksty Soboru Watykańskiego II, odczytane w świetle dyskusji poprzedzającej ich uchwalenie, prowokują wręcz kwestię ciągłości i nieciągłości w nauczaniu i praktyce Kościoła. Kwestia ta stanowi aspekt przewijający się przez całą książkę. Substratem rozpatrywanym jest pluralizm, bez którego uwzględnienia nie można wedle autora zrozumieć prawa kościelnego. Kościół bowiem to wielość w jedności. Jedność Kościoła „żyje” w wielości: przyjmuje własną formę w każdym Kościele lokalnym, które z kolei nie istnieją inaczej jak wierna interpretacja jedności. To życie dokonuje się w wiernych, oni są ludzkimi protagonistami Kościoła, przez ich tożsamość Kościół zespala się jako jedność w wielości: ich indywidualna droga do Boga przebiega na bazie wspólnego dziedzictwa wiary i sakramentów. Dwutysiącletnia historia prawa kościelnego toczy się między mocniejszym akcentowaniem jedności (średniowiecze ze swoim światopoglądem orientowanym bardziej przedmiotowo) i szerszym otwarciem się na wielość (czasy obecne, znamionowane podkreśleniem podmiotowości). Wobec nakazu głoszenia Ewangelii narodom (Mt 28, 19) pluralizm pozostaje nieodłączną cechą Kościoła. *Communio Ecclesiarum* oznacza komunikację między Kościołami czyli kontakt z innymi kulturami. Nie sposób głosić wśród nich Ewangelii bez czerpania z ich źródeł i zasobów kulturowych. Zamknięcie się we własnej kulturze byłoby sprzeczne z misją ewangelizacyjną, kontakt z innymi winien być chłonny i kreatywny. To kumulatywne zróżnicowanie wzbogaca wiarę, przez nie rozwija się pluralizm, artykułowany strukturalnie oraz funkcjonalnie i przenikający całą wspólnotę kościelną. W nim dostrzega Bonnet klucz do interpretacji porządku prawnego Kościoła.

¹⁴ P. A. B o n n e t, *Communione ecclesiale, diritto o potere. Studi di diritto canonico*, 1993.

¹⁵ G. G h i r l a n d a *Hierarchica communio. Significato della formula nella „Lumen Gentium*, Roma 1980.

12. Tom dwunasty to materiały sympozjum, bardzo aktualnego, ciekawego i instruktywnego, na temat biegłych i ich opinii w kanonicznym procesie małżeńskim¹⁶. Główne referaty wygłosił G. Z u a n a z z i i J. M. S e r r a n o R u i z, wokół nich obracały się komunikaty i dyskusje. Żaden praktyk sądowy nie zdziwi się, że w centrum zainteresowania znalazła się aplikacja k. 1095 n. 3. Szczególnie zasługują na uwagę wywody audytora rotalnego Serrano, znanego z wielu oryginalnych prac, którego wybór wyroków ukazał się drukiem¹⁷. W k. 1095 n.3 chodzi – podkreśla Serrano – nie o niezdolność abstrakcyjną, lecz o konkretną i określoną związaną z danym małżeństwem. Do niego trzeba odnosić kryteria. Problem nie polega na badaniu osobowości *in se*, lecz w odniesieniu do osoby wybranej na małżonka. Ze względu na strukturę osobowości (dla uniknięcia ekscesywnego podejścia autor proponuje zastąpienie w tym kontekście „personalita” przez „personeita”) może zachodzić ich niekompatybilność. Od tradycyjnego *actus humanus* trzeba – jego zdaniem – przejść do znacznie bardziej złożonego *actus personalis*. Uwzględniane dotąd parametry (używanie rozumu i wolności woli) wymagają przeto uzupełnienia w aspekcie relacji międzypersonalnej zwanej małżeństwem, widzianym w kontekście historycznym, kulturowym, społecznym.

13. Trzynasty tom ma zbliżyć włoskiemu czytelnikowi wybór moich artykułów publikowanych w czasopismach zachodnich¹⁸.

Zapowiedziany cztertnasty ma być autorstwa G. L o C a s t r o, a jego tytuł *L'uomo ed il diritto*.

Seria ma na oku czytelnika włoskiego. Poza Italią może – chociażby ze względu na język – zainteresować jedynie specjalistów, którzy zresztą znaczną część prac znają z ich pierwotnej publikacji. Trudno jednak wyobrazić sobie kanonistę, który nie wiedziałby o tak znaczącej (a liczbowo przecież nie sącej) serii. W Polsce warto wmyśleć się w sam zamysł serii, mianowicie pokazanie twórczej obecności kanonistyki w naukach prawnych. Aktualne to, skoro kanoniści wykładają teraz na wydziałach prawa. Powrót kanonistów na wydziały prawa włoskich uniwersytetów zmobilizował ich i dał początek całej szkole kanonistycznej...

¹⁶ *Perizie e periti nel processo matrimoniale canonico. Atti del Convegno, Verona, 26 maggio 1992*. A cura di S. Gherro e G. Z u a n a z z i, 1993.

¹⁷ *Nulidad de matrimonio coram Serrano*, Salamanca 1981.

¹⁸ R. S o b a Ń s k i, *La Chiesa e il suo diritto. Realtà teologica e giuridica del diritto ecclesiale*, 1993.